НАЦІОНАЛЬНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

ОЛЬГА БОРОВСЬКА

Львівський державний інститут фізичної культури

Однією з актуальних проблем сучасної науки є теоретичні дослідження галузевих терміносистем, оскільки "історія термінології тієї чи іншої сфери науки, культури, виробничої діяльності – це, одночасно, розповідь про закономірності розвитку знань про природу та суспільство" [1]. Термінологія будь-якої галузі твориться та уніфікується разом із розвитком цієї галузі. Визначний український вчений І.Огієнко зазначав: "термінологія не повстає відразу, а звичайно витворюється самим життям упродовж віків духовного життя, потребує традицій для свого усталення" [2].

Українська термінологія з фізичної культури та спорту належить до нових шарів лексичної системи мови. Її формування залежало від багатьох лінгвістичних та позалінгвістичних факторів. До позалінгвістичних факторів впливу на формування спортивної термінології належить розвиток власне спорту та фізичної культури, а також соціально-культурна та військово-політична ситуація у суспільстві. Щодо лінгвістичних чинників, то слід виділити процес формування української мови; вплив інших мов на розвиток української мови в цілому та спортивної термінології зокрема; спроби унормування усієї науково-технічної термінології.

На початку XX століття Україна була розділена між декількома державами. Українці жили в умовах різного законодавства, в тому числі й мовного, яке визначало їх права і обмежувало функціонування мови в суспільному житті. На тій частині України, яка була у складі царської Росії, тоді діяв указ Олександра II, який забороняв використання української мови в усіх галузях культурного та наукового життя. Заборона української мови стала однією з причин еміграції українських діячів науки та культури за кордон, перш за все до Австро-Угорщини [3, с.133]. В Галичині та на Буковині, які входили до складу Австро-Угорщини, діяла відносно ліберальна конституція, яка давала українській мові широкі права. Наприклад, у Галичині було понад 25 періодичних видань українською мовою, виходило близько 10 спортивних видань [4]. Львів став центром розвитку тогочасної української науки та культури. Розвиток української термінології формувався у європейському контексті й поступово проривався через рамки бездержавності своєї нації. На Закарпатті, як і в Східній Україні, українська мова була фактично вилучена з суспільного життя [3, с.134].

Як відомо, стан суспільства відображається в мові. Для західноукраїнського соціуму була характерна відсутність великої буржуазії, робітничого класу та технічної інтелігенції. Його основу складала гуманітарна інтелігенція та селянство. Це означає, що місцеві діалекти значно впливали на мову інтелігенції, преса культивувала галицьке (львівське) койне, для якого була характерна велика кількість запозичень, як в загальновживаній лексиці, так і в термінології. Істотно вплинули на формування та функціонування української мови та її термінології в Галичині польська та німецька мови, оскільки більшість місцевої інтелігенції була двомовною (українська, польська) або трьохмовною (українська, польська, німецька). Отже, на початку XX століття в Україні практично сформувалися два варіанти української мови, що мало значний вплив на формування науково-технічної термінології в цілому та термінології фізичної культури та спорту зокрема.

На початку XX століття в Західній Україні створюються перші спортивні товариства – "Сокіл", "Січ", "Пласт", "Луг", тобто формується організований спортивний рух, що спричиняє потребу у створенні власної спортивної терміносистеми. Виникає необхідність у творенні нових слів для позначення різних видів спорту, спортивних приладів, спортивних правил та команд. Спорт завжди є явищем полікультурним, відтак на етапах зародження для вираження його понять вживалися слова переважно англійські та німецькі. Багато з запозичених у той час термінів гармонійно ввійшли в українську мову й ними послуговуються і в даний час *(легка атлетика, гімнастика, бокс, рекорд)*.

Із часом виникає тенденція до використання української традиції у творенні загальнонаукових і спортивних термінів. Іван Огієнко висвітлює це питання у статті " Спортові організації та рідна мова", так окреслюючи основні тенденції розвитку української термінології з фізичної культури та спорту:

1. Усі спортові організації недержавного народу мусять брати на себе й обов'язки плекання соборної літературної мови й вимови.

2. Кожний член спортових організацій мусить виказати вперед своєю владою відповідним свідоцтвом, що знає соборну літературну мову й вимову та соборний правопис.

3. Кожен член спортових організацій мусить добре знати науку про рідномовні обов'язки й віддано працювати за її показами.

4. Усі спортові організації мусять пильно дбати про добрий розвиток своєї фахової рідномовної термінології.

5. В здоровому тілі - здоровий дух. Але нехай кожен спортовець пильнує, щоб цей дух був національний, найкорисніший для служби своєму народові, а для цього добре знання літературної мови – найперша умова" [5].

Як бачимо, розбудова української спортивної термінології починається з гімнастичної термінології, оскільки гімнастика набула особливої популярності в Галичині через сокільську систему фізичного виховання. Сокільська гімнастика поширилася на галицькі терени з Чехії та Польщі. Тому творення гімнастичних термінів відбувалося шляхом добору українських відповідників до термінів чеських та польських. Основою творення гімнастичних термінів була національна мова, багатство якої дозволяло робити це без особливих труднощів *(підгин рамен на груди, поворот до попередньої постави, згин вперед, навшпильки, скрут тулуба)*.

Значний вплив на формування спортивної термінології мали такі провідні галицькі діячі галузі, як І. Боберський, Я. Рудницький, С. Гайдучок, І. Антонич, Т. та П. Франки. Завдяки їх діяльності українська мова збагатилася такими термінами та термінологічними сполученнями, як *відбиванка, кошиківка, ситківка, гаківка, копаний м'яч, лещетарство, водний м'яч, наколесництво, санкарство, біжня, скічня, одягальня, мет списом, стусан кулею* [6].

Аналізуючи розвиток спортивної термінології у Західній Україні у першій половині XX століття, слід зазначити, що, незважаючи на те, що ця територія була у складі Австро-Угорщини, термінологія з фізичної культури та спорту формувалася відповідно до національних традицій, використовуючи джерела та засоби української мови.

Зважаючи на "емський" указ Олександра II (1876 р.) та наказ М. Столипіна про заборону всіх "інородних" товариств, в тому числі й українських (1910 р.), на Східній Україні були цілком інші умови для формування та функціонування української мови та її термінології. Було закрито всі періодичні видання, навчання в школі велося виключно російською мовою.

Термінологічна робота активізувалася лише після 1905 року, коли були послаблені обмеження щодо використання української мови в науці, освіті та культурі. Тоді ж

створюються численні наукові товариства, при яких діють термінологічні гуртки. Проводиться активна робота щодо збору термінологічної лексики з писемних джерел, народного термінологічного матеріалу, професійної лексики та висловлювань усного мовлення. Проте, теоретичні розробки спортивної термінології були відсутні. Однією з причин цього був початковий рівень розвитку фізкультурно-спортивного руху. У 20 – 30 роки активну термінологічну роботу проводив Інститут української наукової мови, але, за браком часу, словник спортивних термінів не був підготований.

Основним носієм спортивної лексики у цей період стали україномовні періодичні видання, методична література та підручники, які становили лише 10% усієї спортивної літератури того часу [6]. Спортивні терміни створювалися на базі національної мови, використовуючи її словотвірні традиції. Прикладом цього є такі терміни, як *плавальні станції, ковзани, рухливі гри, купання, вихідний стан, перегони, лижви*. Проте, після періоду "українізації", який був плідним для розвитку української науково-технічної термінології, настав період значної мовної інтерференції російської мови щодо української. Російські терміни входили в українську мову шляхом їх калькування *(боротся в стойке – боротися в стійці; весовые категории – вагові категорії; стиль борьбы – стиль боротьби; игровые виды спорта – ігрові види спорту)*. Інтернаціональні терміни (*баскетбол, волейбол, гандбол, футбол, хокей*) з'являлися в українській мові також при посередництві російської мови. Тобто, за часів СРСР розвиток термінологічної системи фізичної культури та спорту, як і термінологічних систем інших галузей, проходив за значного впливу російської мови.

Отже, вивчаючи національні витоки української термінології з фізичної культури та спорту, потрібно зазначити, що ця терміносистема почала формуватися на початку XX століття. Використовуючи прогресивні надбання інших мов, у цей період було закладено національну основу для її подальшого розвитку.

Вважаємо, що історичний досвід термінотворення потребує подальшого вивчення та активного застосування у процесах унормування та уніфікації спортивної термінології на сучасному етапі, оскільки розв'язання актуальних завдань щодо впорядкування і розвитку української термінології з фізичної культури та спорту вимагає глибокого вивчення джерел, шляхів і способів термінотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виноградов В.В. Вступительное слово // Вопросы терминологии. – Москва, 1961. – С.6.*
2. *Огієнко І. Інститут Української Наукової мови в Києві // Рідна мова. – 1933. – Ч.2. – С.51.*
3. *Михайленко Т. Д. Интра- и экстралингвистические аспекты формирования и функционирования военной терминосистемы в национальных языках (на материале русского, немецкого и украинского языков): Дис...д-ра филол. наук: 10.02.19. – Москва, 1996. – 409 с.*
4. *Гайдучок С. Пів століття сокільських видань. – Львів, 1937. – 53 с.*
5. *Огієнко І. Наші спортові організації й рідна мова // Рідна мова. – Варшава, 1935. – Ч.12. – С. 543 – 548.*
6. *Янків І. Т. Українська спортивна термінологія (історико-методологічний аналіз): Дис. канд.фіз.вих. наук: 24.00.02. – Львів, 2000. – 183 с.*

NATIONAL ORIGINS OF UKRAINIAN TERMINOLOGY OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT

OLHA BOROVSKA
L'viv State Institute of Physical Culture

One of the problems of the modern science is theoretical investigation of fields' terminology. The main aspects of ukrainian terminology of physical culture and sport development have been described in this article. The regulation and postforming of ukrainian sporting terminology require substantial research of terms forming sources and ways.

ДЕГУМАНІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО СПОРТУ

СТАНІСЛАВ ВАРВ'ЯНСЬКИЙ, ОЛЕКСАНДР КУЦ

Полтавський кооперативний інститут
Львівський державний інститут фізичної культури

Всенародний гуманізм, пов'язаний із практичною діяльністю, що спрямована на створення необхідних умов для формування дійсно людських відносин між людьми, для вільного розвитку кожної особистості всебічного і гармонійного розвитку всіх членів суспільства.

Демократичне суспільство широко використовує різні засоби, методи, форми діяльності для створення високого матеріального добробуту, виховання людей, підготовки їх до діяльного життя, розвитку в них активності, життєдіяльності і життєздатності. Одним з таких засобів є спорт.

За своєю природою спорт як суспільне явище глибоко гуманний, тому що його мета і завдання в цілому відображають потреби прогресивного суспільства у формуванні всебічно розвинених його членів. Спорт є однієї з форм прояву особистості через активну, експресивну діяльність, формою самовираження особистості. Фізичні вправи, що складають безпосередньо руховий зміст спорту, інтернаціональні, хоча часом носять специфічний національний відтінок у його народних модифікаціях. Вони відносяться байдуже до класів, рас, віросповідань.

У розвинених країнах (включаючи колишній Радянський Союз) урядами підкреслюється величезне виховне, політичне значення спорту, здійснюється піклування про спортсменів, високо оцінюються їхні заслуги перед батьківщиною, створюються необхідні умови для розвитку спорту. Усе це глибоко людяно і гуманно.

В останні десятиліття гуманізм входить у непримиренну суперечність із самою сутністю й усе більш поглиблюваних негативних тенденцій у світовому спорті. Усе далі віддаляючись від високих гуманістичних принципів олімпізму.

И.С. Кон (1967) дав таке визначення: «Під дегуманізацією праці розуміється насамперед його обездушеність». Дегуманізується і такий емоційний, ігровий у своїй сутності вид діяльності, як спорт.

Питання дослідження проблеми дегуманізації сучасного спорту в літературі не ставилися. Цей термін ще не ввійшов у науковий обіг вітчизняних учених. Уперше про дегуманізацію згадує Н.И. Пономарьов (1970, с. 116): «... економічні закони буржуазного суспільства ведуть до дегуманізації спорту як важливого явища громадського життя».

В.М. Выдрин (1971) відзначає, що дегуманізація спорту – явище ширше, ніж поняття «експлуатація в буржуазному професійному спорті». Оскільки спорт, як суспільне явище